

НОНКОНФОРМІЗМ ЯК ФОРМА СОЦІАЛЬНОЇ ТВОРЧОСТІ

О.Ю.Тургенєва

аспірантка кафедри філософії

Національного технічного університету України

„Київський політехнічний інститут”

Проблема нонконформізму набуває актуальності як перспективний напрям наукових досліджень. Це пояснюється тим «арсеналом» способів підкорення волі індивіда, який винайшло сучасне суспільство. Кожен спосіб підкорення породжує відповідний метод протидії, за допомогою якого індивід, що зазнає владного тиску, може йому протистояти. Нонконформізм сьогодні знаходить свій прояв у численних формах. Цим пояснюється і естетизований характер сучасних «революцій», який перетворює протистояння на творчий акт, що дає змогу розглядати нонконформізм як форму соціальної творчості.

Ключові слова: влада, «влада-знання», нонконформізм, протест, соціальна творчість.

Проблема нонконформізму сьогодні набуває актуальності в якості перспективного напрямку наукових досліджень. Це пояснюється, з одного боку, тим ефективним «арсеналом» способів підкорення волі індивіда, що його винайшло сучасне багатомірне технократичне суспільство. З іншого боку, слід брати до уваги, що кожен спосіб владного підкорення породжує відповідний метод активної протидії, за допомогою якого індивід, що зазнає владного тиску з боку суспільства, може йому протистояти. Інакше кажучи, нонконформізм сьогодення – явище розмаїте, яке знаходить свій прояв у численних формах, що суттєво різняться між собою. Цим, зокрема, пояснюється і м'який та естетизований характер сучасних «революцій», який перетворює революційне протистояння на своєрідний творчий акт, що, зрештою, дає змогу розглядати нонконформізм як артефакт культури і, зрештою, – як форму соціальної творчості.

У цьому сенсі нонконформізму, окремої уваги заслуговує питання влади, оскільки нонконформізм передбачає, перш за все, наявність певного владного впливу, який відчуває індивід з боку соціуму. Відтак, можна казати, що владний тиск і активне протистояння йому є явищами, що перебувають у стані діалектичної взаємодії, а, отже, дослідження нонконформізму має спиратися на ґрунтовний аналіз проблеми влади. Проблематиці влади та формування механізмів владного впливу на людину присвячена значна кількість наукових розробок. Так, вектор аналізу владних важелів, що склалися століттями, був започаткований ще Мішелем Фуко, який прагнув розглядати соціальні механізми владного впливу через категорію «влада-знання» і пов'язане з нею поняття дисциплінарного простору.

З іншого боку, для розкриття теми нонконформізму в якості форми соціальної творчості

велике значення мають, власне, поняття творчості та мистецької практики; особливої уваги варте мистецтво як певний спосіб людської поведінки, волевиявлення індивіда. Проблему мистецтва як способу поведінки розробляв, зокрема, Т.Адорно [1]; так, особливого сенсу для аналізу питання нонконформізму як форми соціальної творчості набуває теорія «автентичного» мистецтва і пов'язана з нею концепція перформативного повороту в культурі, що у постмодерному вимірі розширює кордони художньої умовності і акт творчості розглядає як соціальну протидію.

Цікавим аспектом в аналізі проблеми нонконформізму як форми соціальної творчості є його розуміння як специфічно людської здатності до перетворення навколишнього простору з метою створення сприятливих для себе умов існування. Відтак, метою даного дослідження є розкриття творчої сутності нонконформізму, людинотворчих властивостей акту соціальної протидії.

У порівнянні з історичними прикладами попередніх епох, коли методи владного впливу на індивіда зводилися передусім до фізичного тиску, доба сучасності видається більш ніж демократичною. Однак, за химерною демократичністю і ліберальністю сучасного суспільства криються потужні механізми, призначення яких – підкорити собі волю індивіда, автоматизувати його поведінку, привести її у відповідність до існуючих соціальних норм. І сучасний соціум не претендував би на звання гуманного, якби не винайшов прихованих способів впливу, які залишили позаду себе механізми фізичного примусу, властиві попереднім епохам. Засоби масової інформації, канали і методи, за допомогою яких здійснюється донесення

інформації до кожної конкретної людини – це, напевно, найбільш ефективні і розповсюджені сьогодні способи впливу на індивіда, причому характерною особливістю цього впливу є його прихована, неявна форма.

Розкриваючи сутність соціальних механізмів владного впливу на людину, слід визначити суперечливу подвійну сутність цього явища: владні механізми містять у собі, з одного боку, владний примус, а з іншого – засоби протистояння йому. Тому наш сучасник набагато більш заангажований соціальними регламентаціями, ніж його попередники, але ніколи ще не було у особистості стільки можливостей для вивільнення, як сьогодні, оскільки кожна нова форма владного впливу породжує відповідну форму протесту, і ці дві форми перебувають у стані діалектичної взаємодії.

Здатність користися владному впливові суспільства прищеплюється людині в процесі соціалізації, і все подальше її життя проходить у залежності від регламентацій суспільства. Однак не можна говорити про деструктивний, з точки зору свободи, вплив соціалізації: питання про механізми вивільнення людини не могло б виникнути, якби людина не стала соціальною істотою.

Історія не знає прикладу, щоб будь-яка істота, початково природна, не почала пристосовуватися до природи, аби захистити себе від її руйнівного впливу і забезпечити можливість виживання для свого виду, а створило „другу природу” – культуру, перетворившись, тим самим, на істоту соціокультурну. Створення „другої природи” і було найпершим в історії людства актом соціальної творчості, однак, позбавивши себе частково природної для всіх живих істот залежності від початкового середовища існування, людина прирекла себе на залежність від культури і соціуму.

Інакше кажучи, створивши для себе сприятливі умови життєдіяльності, вивільнивши себе, у такий спосіб, з-під тиску природних умов, людина зовсім не стала більш вільною істотою, оскільки з цього моменту вона вимушена жити відповідно до норм та правил, що їх диктує суспільство, постійно відчуваючи на собі його владний вплив. Таким чином, сучасна людина, соціалізувавшись, потрапляє у становище, подібне до того, у якому перебував її далекий пращур: перед нею знову постає питання – користися створеною попередниками „другою природою”, пристосовуючись до неї, або протистояти, перетворювати, активно змінювати її, реалізуючи свою людську, а відтак, – творчу сутність.

З огляду на вищезазначене, можна розглядати нонконформізм (від англ. nonconformism – незгода – прагнення не погоджуватися з думкою більшості й чинити навпаки; підкреслена незалежність від думки групи) як форму соці-

альної творчості, як найбільш природне, властиве людині явище: подібно до того, як наш первісний пращур, перетворюючи навколишнє середовище, пристосовуючи його до своїх потреб і інтересів, формувал „другу природу” – соціум, нонконформізм для нашого сучасника є проявом його людської природи – творчим намаганням змінити соціум відповідно до свого світобачення та світосприйняття, створити сприятливе для себе середовище існування.

Розглянемо окреслену вище тезу дещо докладніше. Говорячи про нонконформізм як форму соціальної творчості, соціальну творчість розуміємо як вищу форму соціальної діяльності, творчий процес, спрямований на перетворення соціального простору і створення якісно нових форм соціальних відношень і суспільного буття. Щаблем, що передує соціальній творчості (і перетворенню соціального простору) є творчість з перетворення природного середовища і створення „другої природи” – культурного і соціального простору, як протилежність тваринного пристосування до існуючих природних умов. Адже, як відомо, людина, в основному, відрізняється від тварини тим, що тварина пристосовується до природи, а людина, „завойовуючи” природу, пристосовує її до себе. Інакше кажучи, людина хоче сформувати власний світ, використовувати вже існуючий світ для того, щоб створити з нього дещо специфічно людське. Культура в цьому сенсі виступає як складна гіперсистема, у якій постійно відтворюється закована інформація про життя спільності.

Говорячи про відтворення закованої інформації про життя спільноти, маємо на увазі соціально значущу інформацію, виражену у той чи інший спосіб – вербальний або невербальний, предметний, тощо; у специфічних рисах технологій і продуктів людської діяльності – інформацію, заковану у речах, створених людиною для людини. Тут спливає низка споріднених понять, таких, як опредмечування („кодування” соціально значущої інформації у „предметне тіло” культури), розпредмечування („декодування” соціально значущої інформації) і творчість у найбільш широкому її сенсі: творчість як специфічно людська риса – здатність до створення предметного тіла культури – соціально значуща діяльність. Здатність до творчості є визначальною рисою людини, її найпершою функцією, культуротворчою, а відтак – і людинотворчою, оскільки саме в процесі перетворення природи і створення культури людина і стає людиною. В свою чергу, „друга природа” – культурне

середовище, створене людиною, стає природним для неї середовищем існування.

Значення культури, цієї „другої природи”, створеної працею й знанням людства, постійно й неухильно зростає. Але чи означає це, що роль „першої природи” паралельно „зводиться нанівець”? Очевидно, що ні. Навпаки, сучасні соціальні трансформації носять фундаментальний характер, що зачіпає саму основу людського буття. Тому важливим науковим завданням був і залишається аналіз взаємин обох сторін людської сутності: як природно-біологічної, так і соціально-культурної. Зрозуміло, співвідношення біологічного і соціального не залишається незмінним протягом усього процесу антропогенезу. Однак, при цьому не можна ігнорувати жодну із цих протилежностей. Сама „друга природа”, за словами В.С.Баруліна, „одночасно цілком і повністю суть природа й повністю суть суспільство” [3,143].

Відомо, що для свого нормального функціонування людська спільнота повинна вести із природним середовищем постійний ресурсний обмін (енергією, речовиною, інформацією). Цей обмін протікає за двома основними напрямками, перший з яких характеризується безпосереднім використанням суспільством природних речовин („перша природа”). Другий вид відносин людини із природним середовищем цілком опосередкований її цілеспрямованою діяльністю - працею, а саме: людина створює те, чого не вистачає в природі, і що вирізняє її з природного оточення. Цей процес активного ресурсного взаємобміну із природним середовищем має своїм результатом появу людської культури („друга природа”) [3,145].

На нашу думку, сьогодні досить впевнено можна стверджувати, що для сучасної людини саме культурне середовище, суспільство є тим самим, чим неосвоєна природа була для її далекого пращура. Інакше кажучи, саме суспільство („друга природа”) є для сучасної людини природою „першою”, оскільки, не дивлячись на свою глибинну „соціоприродну” сутність, власне „першої природи” людина не знає і не може пізнати, залишаючись людиною, тобто соціальною істотою. Підтверджені цієї думки маса: починаючи від прикладу з „дітьми-мауглі” (які з тих чи інших причин полишали соціум у невідомому віці і через певний час, повертаючись назад у суспільство, були не в змозі соціалізуватися) і закінчуючи сліпоглухоніми дітьми, які залишалися несвідомими „людиноподібними рослинами” доти, доки не навчалися користуватися звичайною ложкою (найдоступнішим і, можливо, найутилітарнішим надбанням цивілізації) розпредмечуючи укладену в ній соціально значущу інформацію. І в першому, і в другому випадках істота виду „*Homo sapiens*” являла собою ні що

інше, як саме природну істоту, інакше кажучи, – тварину.

Людина, один раз соціалізуючись, залишається соціальною істотою на все життя; соціум міститься у ній самій у вигляді свідомості, мови, тощо. Людина безсила вилучити себе з суспільства, залишаючись людиною. Для того, щоб стати природною істотою, їй необхідно зробити неможливе – вилучити суспільство з себе, але, якщо навіть неможливе станеться, у той самий момент людина перестане бути людиною у повному сенсі цього слова.

Помітимо в дужках, що, якщо здатність до творчості (опредмечування соціально значущої інформації) є найпершою, „найлюдянішою” рисою людини, то навички розпредмечування прищеплюються людині суспільством в процесі соціалізації.

Про соціалізацію слід зауважити окремо. Під соціалізацією розуміємо процес освоєння людиною норм і цінностей суспільства, соціальних навичок, форм соціальної взаємодії; процес і результат засвоєння і активного відтворення індивідом соціального досвіду, здійснюваний у спілкуванні і діяльності [4]. Іншими словами, саме в процесі соціалізації людина і стає людиною (отже, можна говорити про „людинотворчий” характер соціалізаційного процесу), засвоюючи соціальні норми, привчаючись жити у соціумі так само, як тварини привчаються жити у природі. Питання соціалізації є одним з ключових питань досліджуваної нами теми, оскільки саме соціалізація виступає необхідною, беззаперечною умовою будь-якої соціальної творчості, а надто – нонконформізму.

Отже, соціум для сучасної людини є тим, по відношенню до чого людина здійснює акт творчості, тим, що вона перетворює.

Ідучи далі, можна стверджувати, що творчість сучасної людини – явище так само якісно інше, ніж зародкова його форма, яка, власне, і зробила людину людиною. Мова йде не стільки про високий рівень розвитку сучасного мистецтва, скільки про діалектичне перетворення, якого зазнала творчість в результаті переходу кількісних змін (здобутки людства за весь час його існування) у якісні. Під якісними змінами розуміємо принципово нову форму творчості – соціальну творчість, про яку вже йшла мова вище і яка являє собою вищу форму соціальної діяльності, творчий процес, спрямований на перетворення соціального простору і створення якісно нових форм соціальних відношень і суспільного буття.

Таким чином, здатність до соціальної творчості – головна визначальна особливість сучасної людини.

Вище зазначалось, що соціум є для сучасної людини „першою природою” – першим і єдиним середовищем існування, яке їй доступне, єдиним середовищем, у якому вона здатна жити. Соціалізувавшись, людина назавжди потрапляє у своєрідний „полон” соціуму, вилучити себе з соціуму, залишаючись при цьому живою людиною, вона не може. Жоден з методів, за допомогою яких люди намагаються „вилучити” себе з соціуму – монастир, пустельництво, усамітнені комуни подалі від великих людських поселень, тощо – всі ці методи безсилі позбавити людину соціуму, оскільки вона продовжує мислити, говорити на тій чи іншій мові, подекуди – діяти так, як навчилася в процесі соціалізації. За допомогою подібних методів людина може лише сформувати альтернативні соціальні правила і норми, дещо реформувати соціальний простір, в якому мешкає. Таким чином, всі вищезазначені методи є не чим іншим, як форми соціальної творчості.

Ще одним способом, у який людина намагається реформувати оточуючий її соціальний простір, є нонконформізм. Андрій Хлобистін, головний науковий співробітник „музею нонконформістського мистецтва” (<http://www.nonmuseum.ru>), говорячи про історію нонконформізму, зазначає наступне: „Конформізм (від пізньолатинського *conformis* – подібний, згідний) – морально-політичний термін, що позначає пристосовництво, пасивне прийняття існуючого порядку речей. Відповідно – нонконформізм – це відмова додержуватися пануючої думки, відстоювання власного погляду на мир – явище споконвічне в людському суспільстві. Уперше термін „нонконформізм” був застосований щодо польського руху „Солідарність” у 80-ті рр.”

У вищенаведеній цитаті автор наголошує на тому, що нонконформізм є споконвічним явищем в людському суспільстві. Ідучи далі, можемо припустити, що нонконформізм є не стільки споконвічним явищем, скільки реалізацією одвічного людського прагнення до творчості, яке, в свій час, і створило „другу природу” – культуру і соціум. Так само, як первісна людина, відмовившись від тваринного пристосування до природи, створила свій власний простір для існування, – так само сучасна людина-нонконформіст трансформує соціальний простір – єдине середовище існування, яке вона знає. Як зазначалось вище, соціум для сучасної людини є тим самим, чим була природа для людини первісної; відтак, прагнення трансформувати середовище існування є споконвічним прагненням усього людства.

Розуміючи під словом „людина” істоту соціальну, можемо стверджувати, що новонароджена дитина фактично людиною не є. Власне, природною істотою новонароджену дитину також назвати не можна – в умовах дикої природи вона не здатна існувати так само, як і в умовах соціуму. Дитина є „потенційною” людиною, фактично приреченою на соціалізацію, в процесі якої їй буде прищеплено, вкупі з соціальними правилами і нормами, здатність жити відповідно до цих норм і правил, коритися владному впливові суспільства.

Відтак, говорячи про суб’єкта соціальної творчості, маємо на увазі людину соціалізовану, включену в суспільний процес. Також, тільки така людина здатна протистояти владному впливові суспільства, чинити нонконформістичні акти, оскільки здатність протистояти знаходиться у діалектичній єдності зі здатністю коритися. Іншими словами, протистояти тиску суспільства здатен лише той, хто здатен коритися йому, оскільки саме прищеплена суспільством здатність коритися виступає індикатором успішного проходження соціалізаційного процесу. А, як зазначалося вище, людиною в контексті усього сказаного ми розуміємо тільки людину соціалізовану.

Отже, ми маємо справу з певним парадоксом: людина, яка не стала (подібно іншим тваринам) пристосовуватися до природних умов, яка, реалізувавши свою творчу сутність, створила для себе сприятливе середовище існування (соціум), на сучасному етапі свого розвитку змушена адаптуватися до умов соціуму, таких само для неї „первісних”, як дика природа – для її пращура. Навпевне, саме тому людина не народжується соціалізованою (подібно до тварини, яка від народження діє так само, як і всі тварини її виду), а процес соціалізації є штучним, – саме тому, що адаптація як така не властива людській природі. Процес соціалізації також має два протилежних боки: з одного боку, тільки в процесі соціалізації людина стає людиною; з іншого боку, соціалізаційний процес „придушує” творчу людську сутність.

Відтак, чи не є соціальна творчість взагалі і нонконформізм – зокрема єдиним способом, у якій людина може бути людиною – реалізувати свою людську сутність, створивши сприятливі для себе умови існування? Чи не є потяг до протистояння, непокори і протесту природним для людини? Відповідь на ці питання потребує, передусім, ґрунтовного розгляду ситуації, у якій опинилася сучасна людина, аналізу специфіки владного впливу, під тиском якого вона перебуває. Так чи інакше, є дещо, що на сьогоднішній

день можна стверджувати досить впевнено – під соціальною творчістю ми розуміємо людинотворчість, і саме людинотворчість визначаємо як одну з провідних соціальних рис культури.

Виходячи з вищезазначеного, розуміємо, що нонконформізм як акт з перетворення соціуму являє собою ніщо інше, як певну форму соціальної творчості. Зокрема, саме у нон-

формізм знаходить своє втілення споконвічний потяг людини до перетворення первинного середовища існування відповідно до своїх потреб, до свого бачення світу, і цим пояснюється той факт, що нонконформізм супроводжує будь-який соціум, незалежно від часових і просторових умов.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Адорно В. Теодор.* Эстетическая теория / Пер. с нем. А. В. Дранова. — М.: Республика, 2001. — (Философия искусства). — 527 с.
2. *Горноста́й П.П.* Рольова соціалізація особистості // Наукові записки Ін-ту психології ім. Г.С.Костюка. — К.: Нора-Друк. — 2001. — В.21. - .91-100.
3. *Додонов Р.А.* Теория ментальности: учение о детерминантах мыслительных автоматизмов. — Запорожье: р/а "Тандем-У", 1999. — 264 с.
4. *Прилутская О.А.* Социализация страхов у населения и психологические особенности изменения поведения и отношений. - <http://www.orenburg.ru/culture/credo/11/9.html>
5. *Фуко, Мишель.* Археология знания. — К.: Нике-Центр, 1996. — 206с.
6. *Фуко, Мишель.* История безумия в классическую эпоху. — Спб.: Унив.кн., 1997. — 573с.
7. *Фуко, Мишель.* Надзирать и наказывать: рождение тюрьмы. — М.: AD Marginem, 1999. - 478с.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2006 р.